

Artūras Tereškinas, Ieva Dryžaitė

Darbininkai vyrai ir socialinis kentėjimas šiuolaikinėje Lietuvoje

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas sunkų fizinį darbą dirbančių vyrų socialinis kentėjimas ir aptariami procesai, lemiantys jų socialinę atskirtį ir nelygybės patirtis. Darbe naudojama sociologijoje ir antropologijoje vis plačiau įsigalinčia socialinio kentėjimo sąvoka. Šia sąvoka siekiama atskleisti kasdienės socialiai marginaliuotų asmenų bėdas ir vargus bei apibūdinti veiksnius, prisidedančius prie jų spaudos. Socialinį kentėjimą galima apibūdinti kaip individų sukonstruotą patirtį, lemiamą socialinio konteksto, kultūrinės aplinkos, ekonominių bei politinių faktorių. 19 pusiau struktūruotų interviu su sunkų fizinį darbą dirbančiais vyrais atskleidė, kad besikeičianti visuomenė ir sugriuvusi darbo kultūra sukūrė didžiulę prarają tarp senosios ir naujosios kartos darbininkų. Vyresnieji darbininkai išgyvena didesnes asmenines ir profesines krizes, nes dabartinė darbo kultūra jiems neleidžia pasijusti pilnaverčiais kolektyvo nariais, jiems trūksta įvertinimo ir paskatinimo, artimesnių ryšių ir pagarbos. Jaunesni darbininkai atsiduria nesaugaus, stabilumo negarantuojančio darbo spąstuose. Kasdieniai vargai, kuriuos kuria dominuojanti socialinė sistema, prisideda prie šių vyrų beviltiškumo, desperacijos ir sumažėjusių galimybių dalyvauti viešojoje sferoje.

Pagrindiniai žodžiai: darbininkai vyrai, socialinis kentėjimas, socialinė atskirtis, klasė, vyriškumas.

Key words: working-class men, social suffering, social exclusion, class, masculinity.

Įvadas

Dviguba kentėjimo prigimtis – kentėjimo gebėjimas ugdyti individus moraliais visuomenės nariais ir, kita vertus, jo piktavališkumas, kuriamas socialinės tvarkos – vertė mus domėtis ne tik teodicėjos teorijose gyvuojančių kentėjimu, bet ir kasdieniniame individų gyvenime besireiškiančiomis kančios ir skausmo formomis. Kaip teigia amerikiečių antropologė Veena Das, „kančia ir skausmas neatsiranda patys savaime, jie yra esamos socialinės tvarkos kuriamos ir paskirstomos patirtys“ (Das 2002; 563).

Socialinio kentėjimo sąvoka ilgą laiką neprigijo socialiniuose moksluose. Moksliniame diskurse labiau priimta naudoti tokius terminus kaip anomija, susvetimėjimas, fragmentacija, nes tai leidžia išvengti subjektyvumo ir sąvokos neapibrėžtumo problemų. Tačiau tokie tyrinėtojai, kaip Pierre Bourdieu, Veena Das ir S. J. Charlesworthas teigia, kad atsisakius socialinio kentėjimo sampratos, užkertamas kelias tikrų, kasdienišku, subjektyvių žmogiškų patirčių pažinimui. Rizikuojama prarasti gebėjimą atpa-

žinti žmonių gyvenimus griauinančias jėgas ir kartu prisidėti prie esamos socialinės tvarkos, skatinančios skausmą ir kančias, įtvirtinimo ir palaikymo.

Vienas iš būdų tyrinėti socialinį kentėjimą yra socialinės atskirties perspektyva. Dažniausiai socialinės atskirties perspektyva yra taikoma kalbant apie visuomenės pakraštyje esančias socialines grupes ar individus, kurie patiria totalinę socialinę atskirtį dėl skurdo, ligos, žalingų įpročių (Poviliūnas 2003). Tačiau šalia totalinės socialinės atskirties egzistuoja ir subjektyvi socialinė atskirtis, kai socialinė grupė ar pats individas santykyje su kitais jaučiasi prastesnis, dominuojamas, bejėgis. Žmogus, neigiamai suvokiantis save ir savo patirtis, nustumia save į žemesnę socialinę poziciją, kur jo galimybės tampa ribotos. Šiuo atveju ne pati visuomenė atskiria individą dėl jo kitoniškumo, bet jis pats atsiskiria nuo jos. Ši atskirtis kasdieniniame gyvenime reiškiasi nerimu, nepasitenkinimu, beviltiškumu, galios neturėjimu ir kitokio pobūdžio kasdieniniu kentėjimu, kuris įgyja skirtingas socialines formas skirtingose visuomenėse.

Šiame straipsnyje analizuojamos darbininkų vyrų socialinio kentėjimo patirtys. Darbininkų klasė čia apibūdinama ne kaip politinis ar ekonominis darinys, bet kaip kultūrinis-socialinis vienetas, kuriam būdingi panašūs įpročiai, elgesio modeliai, pasaulėjauta ir pasaulėžiūra. Straipsnyje daug dėmesio skiriama darbininkų klasės kultūrai, kalbai, kūniškumo aspektui.

Pirmajame straipsnio skyriuje pateikiama teorinė socialinio kentėjimo samprata, antrame skyriuje apibūdinama darbininkų

klasės kultūra ir jos krizė, darbininko vyro kūno svarba šiai kultūrai bei darbininkams būdingos artikuliacinės sistemos aspektai. Tolesniuose skyriuose analizuojami 19 *pusiau struktūruotų* interviu su darbininkais vyrais ir aptariami jų kentėjimo šaltiniai. Čia diskutuojamos vyrų socialinės nelygybės patirtys, kūniškumo ir kentėjimo ryšys bei artikuliaciniai vyrų gebėjimai.

Socialinis kentėjimas – nuo teodicėjų iki kasdienio gyvenimo

Natūralaus ir socialinio blogio atskyrimas būdingas XVIII-XIX amžių mąstymui. Tuo metu socialiniai mokslai susidomi kentėjimo problema, kurią iki to laiko buvo monopolizavusi religija, ir ima gilintis į kentėjimo priežastis. Atmetama natūrali kentėjimo prigimtis ir mėginama jį paaiškinti socialiniais, politiniais bei ekonominiais veiksniais. Kentėjimas vis labiau siejamas su kasdieniniu asmenų gyvenimu, o ne su metafiziniais ar egzistenciniais klausimais. Kasdienio individų kentėjimo tyrinėjimas atveria, kaip socialinės institucijos ir kuria socialinį kentėjimą, ir kartu skatina moralinės bendruomenės, kovojančios su juo, atsiradimą.

Šiuo metu individas išgyvena paradoksalią situaciją: dar niekada istorijoje nebuvo tiek daug priemonių, padedančių sumažinti kentėjimą, tačiau kartu žmogus tampa vis pažeidžiamesnis, nes yra pripratęs prie komfortabilaus gyvenimo be skausmo arba su „trupučiu“ skausmo. Visuomenėje, kurioje nuolat iškeliami ir palaikomi laimės bei gero gyvenimo idealai, kentėjimas ir frustracija tampa dramatiškais. Kaip sako Belén Altuna Lizaso:

Neabejotina, jog dabar kentėjimas nebeturi nei socialinės, nei asmeninės reikšmės. Teigiamas tokios mąstysenos bruožas yra tas, jog jis padeda išsilaisvinti nuo kentėjimo aukštinimo tendencijos. Kita vertus, prarasdamas reikšmes, kentėjimas sukelia dar didesnę skausmą, – individas nebežino, kaip paaiškinti savo kančią, ji praranda prasmę, dėl to tampa dar sunkiau pakeliama (Altuna Lizaso 2005; 218).

Šiuolaikinės technologijos panaikino daugelį skausmo formų, bet kentėjimas dėl to nesumažėjo. Jerome Bruneris (cit. iš Thumala 2002) teigia, jog šiuolaikiniame pasaulyje didelę įtampą kelia netikrumo jausmas, nes sparti kaita ir gyvenimo tempas nesuteikia žmonėms saugumo pojūčio. Anthony'io Giddenso manymu, moderniam pasaulyje, kuriam būdingi nuolatiniai pasikeitimai, krizė tampa normaliu dalyku; ji – pastovi individų būseną (Thumala 2002).

Kitas įtampų, nepasitenkinimo ir kentėjimo šaltinis – rinka ir vartotojiškas pasaulis. Šiuolaikinis individas yra apsuptas daugybės materialių ir nematerialių daiktų bei objektų, naujausių technologijų ir galimybių. Masinės komunikacijos priemonių sukurtas idealių moterų ir vyrų kūnų pasaulis, tobulo žmogaus įvaizdis tampa siekiamybe ir nuolatinio imperatyvu. Tačiau tai nepadedą individams suvokti, kas jie iš tikrųjų yra, ir susitaikyti su savo netobulais „aš“. Kentėjimas pasidaro slaptas, izoliuotas, epizodinis; tai faktas, kurio nevalia demonstruoti. Jį atvirai išreiškiantys marginalizuojami ir pasmerkami paribiems. Tačiau kentėjimas, jo kalba ir kultūrinė reprezentacija negali būti suprantami vien tik skaitant individualias gyvenimo istorijas. Kentėjimo fenomenologija – plataus socialinio konteksto dalis,

kultūrinis tarpininkas. Socialinis kentėjimas egzistuoja kaip politikos ir valstybės diskurso opozicija, kaip apgailestavimo dėl ateities, kurios niekada nebus, ir dėl praeities, kuri vis dar egzistuoja, aplinkybė.

Socialinis kentėjimas yra paskatinęs ne vieną sociologinę studiją, nes žmonių patirtys, tampančios sociologiniais klausimais, dažnai kyla iš socialinio neteisingumo, skriaudos ar žalos (Bourdieu 1999; Das 2002; Das, Kleinman, Lock 2001; Berlant 2004; Brown 1995). Modernią visuomenę sudaro bendruomenės, kurios dėl stiprios socialinės kaitos sutrūkinėja bei susvetimėja, o nuo gerovės ir galimybių, kuriomis disponuoja tik nedidelė visuomenės dalis, atskirti individai, neturi vilties išpildyti savo potencialo. Tačiau nepaisant to, kad žmonių kentėjimas įkvepia sociologijos darbus, vis dar negalima kalbėti apie ilgalaikę socialinių diskusijų apie „žmonių kentėjimą“ *per se* tradiciją (Wilkinson 2005). Žmonių kančia atrado savo vietą filosofinėse, psichologinėse, teologinėse, medicinos bei meno studijose, tačiau sociologijoje kančia kol kas nesulaukė pakankamai dėmesio.

Šį dėmesio kančiai ir socialiniam kentėjimui sociologinėse studijose trukumą kritikuoja nemažai šiuolaikinių teoretikų, teigdami, kad socialinio kentėjimo nepaisymas socialinėse teorijose yra pavojingas, nes ignoruodami jį sociologai rizikuoja prarasti moralinį visuomenės pasitikėjimą ir tapti intelektualiai kurti (Wilkinson 2005). Bourdieu teigia, jog užsimerkdami prieš tikrą žmonių kentėjimo realybę, sociologai gali pasidaryti dominuojančių grupių, palaikančių savo galią ir privilegijas simboliniu smurtu, sąjungii-

ninkais ir nepastebėti individų patirčių, esminių šiuolaikiniam socialiniam gyvenimui. Todėl itin svarbu svarbu analizuoti, kaip žmonės išgyvena socialinę ir moralinę skausmo bei materialinės deprivacijos ar netekties prasmę (Bourdieu 1999).

Knygoje *Pasaulio svoris* (1999) socialinio kentėjimo sąvoka Bourdieu kaip tik ir siekia atskleisti kasdienes socialiai marginaliuotų asmenų bėdas ir vargus bei apibūdinti veiksnius, prisidedančius prie jų priespaudos. Čia nėra kalbama apie „didelį“ vargą, visišką socialinę marginalizaciją ar nuolatinį skurdą. Socialinio kentėjimo negalima supaprastinti iki klase besiremiančio globalaus politinio ir ekonominio išnaudojimo. Dėmesys sutelkiamas ties „mažais vargais“, žmonių, priklausančių skirtingoms socialinėms grupėms, kasdieniniu gyvenimu, sunkumais, viltimis ir nusivylimais. Žodį „vargas“ (angl. *miseria*) prancūzų sociologas naudoja siekdamas nusakyti ne tik situacijas, kuriose asmenims trūksta materialinių dalykų, bet ir situacijas, kuriose žmogus jaučiasi išstumtas, o jo viltys ir planai yra sužlugdomi arba labai sunkiai įgyvendinami. Kasdieniai vargai, kuriuos kuria dominuojanti socialinė sistema, prisideda prie individų beviltiškumo ir desperacijos. Pagrindinės dominuojančios sistemos aukos yra paprasti žmonės, kuriuos supa nematomos priespaudos ir marginalizavimo struktūros. Jie gyvena iš pažiūros „normalų“ gyvenimą, tačiau jaučia nuolatinį nerimą ir „socialiai kenčia“. Jų socialinis kentėjimas ne tik pažymi jų socialinę atskirtį, bet ir parodo jų pačių požiūrį į save, „neleidžiantį jiems keisti gyvenimo būdo ir siekti savirealizacijos“ (Charlesworth 2000; 3). Šių žmonių

socialinė atskirtis ir marginalizavimas atspindi esminę socialinio kentėjimo formą, kuri skatina ir savo tapatybės praradimą.

Diskutuodami apie socialinį kentėjimą, tiek sociologai, tiek antropologai pabrėžia ne jo psichologinę, bet socialinę dimensiją. Kentėjimas – tai socialinė patirtis, veikianti sociumą per kultūrinių reikšmių, kolektyvinio elgesio ir subjektyvių reakcijų trikampį (Kleinman 1999). Kaip sako Arthuras Kleinmanas:

“... kentėjimas yra socialinis ne tik dėl to, kad skirtingos socialinės jėgos sulaužo socialinius ryšius ir suluošina kūnus, bet ir dėl to, kad socialinės institucijos teikia pagalbą tik tam tikrai kenčiančiųjų kategorijai (kuria institucijos sukonstruoja kaip autorizuotus pagalbos gavėjus), tačiau atmeta kitus arba žiūri į juos su biurokratišku abejingumu” (Kleinman 1997; 321).

Socialinio kentėjimo sąvoka atkreipia dėmesį į daugybės socialinių problemų, kylančių iš socialinių skriaudų ir traumų, kurias patiria žmonės, buvimą. Skurdas, alkoholizmas, smurtas šeimose ir gatvėse gali būti ir socialinio kentėjimo priežastimi, ir išdava. Socialinis kentėjimas susijęs ne tik su platesniu socialinių nelaimių kontekstu (pvz.: darbo praradimu, bedarbyste), bet ir su klasės, lyties, amžiaus, seksualumo pažeidžiamumu.

Darbininkų klasė ir jos kultūra

Kalbant apie klasės supratimą, galima išskirti vokiškąją, besiremiančią Karlu Marxu ir jo sekėjais, ir anglų-prancūzų tradiciją. Pirmoji pabrėžia ekonominius klasės aspektus: darbo pobūdį, poziciją rinkoje ir atlyginimą. Tačiau apibrėžiant klasę nepakanka vienodų ekonominių, gyvenimo ir švietimo sąlygų.

Interesų bendrumas, nacionalinės sąsajos ir politinės organizacijos taip pat yra fundamentalūs klasės požymiai (Nisbet 2000). Anglų-prancūzų tradicija į pirmą vietą iškelia grupės kultūrą; teigiama, kad moderni, o juolab postmoderni visuomenė, negali būti aiškinama remiantis vien gamybos būdo pokyčiais. Analizuojant socialines grupes, akcentuojamas paties žmogaus aktyvumas, jo veiklos motyvacija, gyvenimo būdas, stilius, vartojimo ženklai. Pierre Bourdieu yra vienas žymiausių šios tradicijos atstovų. Jo manymu, ekonomika nėra pakankamas faktorius apibrėžti klasės ribas ir suprasti jos prigimtį. Pasak Bourdieu, klasė – tai agentų, užimančių panašias pozicijas ir patiriančių panašius poveikius, rinkiniai. Panašiomis aplinkybėmis jie įgyja panašias dispozicijas ir interesus, dėl to panašiai veikia ir mąsto. Bourdieu klasės nelaiko kovai mobilizuota grupe; ji veikia žmonių grupė, kuriai būdingas panašus gyvenimo ir vartojimo būdas, skonis, kalbėjimo maniera, elgesio ir mąstymo principai (Bourdieu 1984; 172-175).

Šitaip apibrėžiant klasę, itin svarbi pasidaro Bourdieu plačiai naudojama *habitus* sąvoka, kuri leidžia suprasti, dėl ko individai elgiasi vienu ar kitu būdu ir kaip jie orientuojasi socialinėje erdvėje. *Habitus* – tai dispozicijų ir polinkių rinkinys, kuris verčia individus vienaip ar kitaip veikti ir reaguoti; jį „sudaro į pavienius individus, mąstymo ir kūno suvokimo, supratimo ir veikimo schemų pavidalus „nusėdę istoriniai santykiai“ (Bourdieu, Wacquant 2003; 37). *Habitus*, Bourdieu žodžiais tariant, yra strategiją generuojantis principas, įgalinantis veikiančiuosius susidoroti su nenumatytomis ir nuolat

kintančiomis aplinkybėmis; tai patvarių ir transponuojamų dispozicijų sistema, kuri sujungdama buvusius patyrimus kiekvieną akimirką funkcionuoja kaip suvokimų, supratimų ir veiksmų matrica ir leidžia pasiekti be galo įvairių tikslų. *Habitus* yra internalizuotos išorės struktūros, „per įkūnijimą suindividualėjęs kolektyvumas arba per socializaciją „sukolektyvėjęs biologinis individas““ (Bourdieu, Wacquant 2003; 40).

Bourdieu klasės samprata, pabrėžianti asmenų elgesio ir mąstymo struktūras, įpročius, pasaulio suvokimo principus, skonį, gyvenimo būdo ypatumus, lingvistinius sugebėjimus, daugiau dėmesio skiria ne ekonominiams, bet kultūriniais klasės aspektams. Laikantis pastarosios klasės sampratos, galima klausiti: kas šiuo metu būdinga Vakarų pasaulio darbininkų klasei? Apie kokius procesus, vykstančius šio socialinio sluoksnio viduje, galima kalbėti?

XX a. septintame dešimtmetyje skurdas, nusakantis Vakarų pasaulio darbininkų klasės ekonominę padėtį, virto partikuliarizuota ir stigmatizuota kultūra: „skurdas pasidarė tiek etnine, tiek socialine sąlyga“ (Cameron 2006; 178). Darbininkų klasė tapo vis labiau atpažįstama kaip grupė, išsiskirianti erdviu marginalumu ir ekscentriškumu. Kaip teigia Ardis Cameronas, nors darbininkų klasė nėra kultūriškai artikuliuota, „ji turi savitą kultūrą, gyvenimo būdą, savo kūnus, vaizdinius, eksponatus ar perfomansus, žyminčius jos autentiškumą, ir savas bendruomenes, nusakančias jos kitiškumą“ (Cameron 2006; 182). Dabartiniai mokslininkai neretai apibūdina darbininkų klasės kultūrą kaip paribio kultūrą. Vis dar sunku kalbėti apie darbi-

ninkų klasę be „kitoniškumo“ atspalvio. Kitoniškumo procesai, kaip ir klasinių skirtumų socioekonominė diferenciacija, pabrėžia klasinės tapatybės nestabilumą: klasė tampa ir emociškai primetama socialine tapatybe, ir reikšmingomis darbo praktikomis.

Knygoje *Darbininkų klasės patirtis* (1992) Brianas D. Palmeris teigia, kad Vakarų darbininkų klasės kultūra visuomet buvo labai savita ir šiek tiek šokiruojanti. XIX a. darbininkai naudojo įvairius paternalistinio autoriteto simbolius ir ritualus tam, kad kritikuotų kitus ir kovotų su autoritetu. XX a. trečiajame dešimtmetyje darbininkų klasė tapo tris – masinę, tradicinę vietinę ir protesto judėjimo – kultūras jungiančiu vienetu. Kartais sunku atskirti šių kultūrų poveikį skirtingiems darbininkų klasės segmentams, kurios apibrėžia lytis, amžius, igūdžiai, pajamos ar etniškumas. Kita vertus, darbininkų klasės kultūra yra kontrastas dominuojančiai kultūrai, dėl to ji visuomet lieka šios kultūros šešėlyje.

Darbininkų klasės kultūra šiuolaikinėje visuomenėje išgyvena didesnę krizę nei bet kada, nes dabar šios grupės individai nebėra susiję su kapitalistine ekonomika per darbo kultūrą, o socialinės šios grupės problemos, pasireiškiančios kasdieniniame gyvenime, yra būdingos nemažai daliui pasaulio gyventojų. Narkotikai, alkoholis, didėjantis nusikaltamumas, prasta sveikata, nuolatinės ligos, dažnos savižudybės yra dabartinio gyvenimo sąlygų padariniai.

Knygoje *Pasaulio svoris* (1999) Bourdieu rašo apie tradicinio darbininkų pasaulio destruktūrizaciją, susijusią su darbininkų klasės krize. Ši krizė atsiskleidžia lyginant senuo-

sius darbininkus, įsitvirtinusių darbo rinkoje septintame ir aštuntame dešimtmečiais ir dažniausiai turėjusių pastovius darbus, ir dabartinius darbininkus, kurie įpratę prie laikinų darbų. Išmokyti ir užgrūdinti profsąjungų, pirmieji turėjo savo grupinę sąmonę ir buvo kovingi. Priešingai, dabar jauni darbininkai, kurių dauguma samdomi laikinam darbui, yra visiškai depolitizuoti; jie labiau susirūpinę išitraukimu į darbo rinką, nei grupiniu kovingumu. Nemažą skirtumą tarp senos ir naujos kartos darbininkų lemia ne jų amžius, bet tam tikras istorinis atotrūkis, darbininkų klasės reikšmės išnykimas (Bourdieu 1999).

Atotrūkis tarp klasikinio kovingo ir dabartinio pasyvaus darbininko darosi itin akiivaizdus kalbant apie profsąjungas. Kaip sako Bourdieu:

Profsąjungos kadaise klestėjo, o dabar yra belikę tik jų griuvėsiai; didelių darbininkų sąjungų, fabričių, kurie sujungdavo kelis tūkstančius darbininkų, išnykimas, mažų firmų atsiradimas, kuriose dirba ne daugiau nei penkiasdešimt žmonių ir į kurias labai sunku patekti, didelis nedarbo lygis ir nuolatinė nedarbo grėsmė tiems, kurie jį turi, darbininkus pasmerkia nuolatiniam vergavimui tyloje (Bourdieu 1999; 320).

Atsiradus naujoms eksploatavimo ir dereguliacijos formoms, darbininkų klasė prarado vienybę, jos socialiniai ryšiai sutrūkinėjo. Išnykus kolektyviniam jausmui, siejančiam šiuos žmones, ji neteko savo galių. Apie sutrūkinėjusius ryšius, sugriuvusius gyvenimus bei ateities viltis, visišką depolitizaciją ir bejėgiškumą jausmą, apėmusį darbininkų klasę, rašo britų mokslininkas J. S. Charlesworthas. Tyrinėdamas Jungtinės karalystės Roderamo

miesto darbininkų klasės situaciją po didžiųjų plienu dirbtuvių bei kasyklų uždarymo, jis pastebi, kad fabriku darbo kultūros pabaiga darbininkų klasės viduje atvėrė didžiulį vakuumą, paskatino jos nesaugumą, fragmentaciją, nusivylimą. Šių žmonių gyvenimas sugriuvo, jame nebeliko stiprių nuolatinių ryšių, asmeninis gyvenimas tapo chaotiškas ir absurdiškas. Absurdas, pasak Charleswortho, pasidarė vieninteliu jausmu, kurį kada nors žinojo šie darbininkai. Absurdo patirtis, kylanti iš ekonominių bei socialinių sąlygų ir besireiškianti psichologiniu ir fiziniu ligotumu, ilgainiui tapo darbininkų klasės gyvenimo dominante, kurioje „žmogus – tai būtybė be priežasties būti“ (Charlesworth 2000; 6).

Pasikeitusi tradicinė industrija ir naujos darbo praktikos sąlygojo bendradarbiavimo trūkumą, nuolatinį nerimą dėl darbo, jo trukmės bei žemo užmokesčio. Atsiradęs nerimas apima visus darbininkų gyvenimo aspektus ir paverčia jų dabartį beviltiškai skurdžia. Dėl to žmonės nustoja kurti ateities planus. Darbininkų klasės atstovai tiesiog nebegali savęs priskirti ateičiai, nes jų gyvenimo sąlygos atėmė viltį. Nuolatinė baimė prarasti darbą, finansinis nestabilumas, negalėjimas įpirkti būtinausių prekių – tai tik keletas aspektų, apibūdinančių darbininkų klasės dabartį.

Nepaisant darbininkų kaip socialinio darbinio krizės, ši socialinė grupė vis dar išlaiko apibrėžtus kultūrinius dalykus, panašų gyvenimo ir vartojimo būdą, skonį, kalbėjimo manierą, elgesio ir mąstymo principus. Vienas iš itin svarbių bendrumų, siejančių šios socialinės grupės individus, yra kalbėjimo maniera.

Apibūdinant klasės kalbėjimo būdą, galima išskirti „artikuliacinį stilių“, kuris yra „įkūnyto gyvenimo būdo dalis ir atsiskleidžia per kūno santykį su laiku ir socialine erdve“ (Charlesworth 2000; 213). Artikuliacinė sistema taip pat, kaip ir kūnas, priklauso nuo socialinio konteksto. Kalbėdamas individas demonstruoja savo priklausymą tam tikrai socialinei pozicijai, nes kalba rutinizuoja socialines orientacijas. Pasak Charleswortho, „išmokdami kalbėti tam tikru būdu, individai nesąmoningai ir spontaniškai sugeria į save somatines technikas, kurios visuomenėje veikia kaip šablonai“ (Charlesworth 2000; 236).

Tiek Bourdieu, tiek Charlesworthas pabrėžia, kad darbininkų klasės santykis su kalba yra labai menkas. Tai dominuojamųjų kalba, nes darbininkai priklauso nuo juos atstovaujančio asmens, kuris „įgarsina“ jų patirtis ir suteikia joms reikšmę, malonės. Remdamasis Bourdieu įžvalgomis, Charlesworthas mano, kad „dominuojanti kalba diskredituoja ir sugriauna spontanišką politinį dominuojamųjų diskursą. Ji palieka jiems tik tylą arba pasiskolintą kalbą, kurios logika kyla iš populiaraus vartojimo, bet ne iš galimybės tapti kalbos vartotoju-eruditu. Tai sugadinta kalba“ (Charlesworth 2000; 204). Problemiškiausia tai, kad dominuojami kalbėtojai, šiuo atveju darbininkai, negali atpažinti savo padėties politikų ir kitų specialistų sukurtame diskurse apie juos. Šitai iš kalbos pašalinama tai, ką dominuojama žmonių grupė žino apie savo kasdienes patirtis. Universitetai, žiniasklaida, politikai paverčia darbininkus savo idėjų vartotojais, ir dažnai jie pradeda kalbėti ne savo, bet pasiskolinta kalba (Charlesworth 2000; 14).

Kita vertus, darbininkų artikuliaciniam stiliui būdingi keiksmazodžiai, vulgarūs seksistiniai juokeliai, populiarusis žargonas; kalba demonstruojamas „kietumas“, neįautrumas, dominavimas prieš moteris ar kitus vyrus. Šis vyraujantis šiurkštus ir agresyvus „vyriskas“ kalbėjimas prieštarauja norminei, dominuojančio elito kalbai ir kartu patvirtina tai, kad kalbantys neatitinka kultūrinių normatyvų ir dėl vienokių ar kitokių kompetencijų stokos nėra autorizuoti kalbėti.

Darbininkų kalbinės kompetencijos ir lingvistiniai sugebėjimai – vieni iš pagrindinių *habitus* nešėjų – neatsiejami nuo jų kūno ir lyties. Kadangi šiame straipsnyje telkiama si ties darbininkais vyrais, trumpai aptarsime darbininko vyro kūniškumo raidą.

Kaip teigia Craigas Heronas, darbininkų klasės vyro kūnas buvo ir tebėra pasididžiavimo patvirtinimas žeminančioje darbo aplinkoje, lyties viršenybės prieš tariamai silpnę moterį ir rasinio triumfo prieš kitas rases demonstravimo įrankis. Darbininkų kūnas atspindi socialinius reikalavimus, kuriuos jiems primeta visuomenė – sveikas, gerai nauaugęs kūnas siejamas su sėkme, jėga, gerai atliekamu darbu, o silpnas ir nepajėgus kūnas reiškia nesėkmę, ligotumą, nesugebėjimą dirbti (Heron 2006).

Vyrų fizinė jėga tampa kultūriškai labai svarbi tuo metu, kai jos reikšmingumui iššūki meta naujos technologijos ir darbo mechanizavimas. Siekdami pasipriešinti vyriškos jėgos reikšmės silpnėjimui darbe dėl paplitusio sėdimumo darbo ir naujų technologijų, darbininkų klasės vyrai tampa apsėsti jėgos demonstravimo net ir ne darbo metu. Kietumas, raumeningumas, agresyvumas ir jėga pasidaro

pagrindinėmis vyriškomis dorybėmis. Norėdami patvirtinti savo vyriškumą, XIX a. Europos ir Amerikos darbininkai vyrai pradeda vertinti raumenis, nes tai akivaizdžiausia vyro tapatybės išraiška. Tuo metu iškyla raumenimis „pasipuošęs“ vyras-darbininkas.

XX a. pradžioje darbininko kūnas tampa ženklų, kuris kalba apie vyro fizinius sugebėjimus ir jėgą, apibrėžiančius jo tinkamumą ar netinkamumą darbui. Romantizuojant brutalią jėgą, smurtą ir agresiją, sukuriama vyriška darbo politikos ir darbo organizavimo sistema. Tačiau darbininkų raumenų pervertinimas turėjo ir prieštaringų pasekmių: išaukštindami fizinę jėgą ir priimdami ją kaip naują būdą kontroliuoti savo darbą ir galią darbo vietoje, kai kurie darbininkai atmetė protinį darbą ir dėl to papuolė į mažai apmokamo rankų darbo spąstus. Nepaisant šios dviprasmiškos situacijos, raumeningas vyriškumas, nors ir žalodamas ir dėvėdamas vyrų kūnus, privalėjo išspręsti darbininkų „vyriškumo krizes“. Darbininkų klasės istorikai teigia, kad raumeningumas tapo „tikro vyro“ sinekdocha, o raumenys – pagrindiniu veiksmiu, kalbančiu apie vyro vyriškumą. Šitaip susiformavo atitinkamas požiūris į darbininko kūną – jei jis raumeningas, vadinasi, jis vyriškas ir tinkamas; jei jis paliejęs, senas ar iš pažiūros ligotas – jis nevyriškas, nepajėgus ir netinkamas. Darbininkų klasės viduje vyriškumas buvo išreiškiamas vienareikšmiškai – kuo daugiau raumenų, tuo tikresnis vyras (Baron 2006).

Darbininkų klasės drąsos ir jėgos idealizavimas nuvedė prie fizinį darbą dirbančio vyro idealizavimo ir erotizavimo. Nuotraukose, mene, skulptūrose vaizduojamas pu-

siau nuogas darbininkas virto susižavėjimo objektu, vyriškumo įkaitu, kuriuo efektyviai pradėjo manipuliuoti vidurinėsios klasės atstovai. Nepakankamai apsirengę raumeningi kūnai nebūtinai simbolizavo galią ir įgalinimą. Dažnai priešingai – erotizuotas darbininko kūnas tapo viešo galios žvilgsnio objektu. Darbininkai pasidarė reginiu, o jų „rasiniai“ ir „klasiniai“ kūnai buvo paversti trokštamais objektais. Kartu kaip objektai, į kuriuos žiūrima, jie tapo pažeidžiami (Baron 2006; 143-160).

Fizinės vyriškumo raiškos išaukštinimas išskėlė perspektyvą, kad vidurinėsios klasės vyrų, lygiai taip pat, kaip ir darbininkų klasės vyrų, kūnai gali būti jų vyriškumo matas. Bet buržuazijos kultūra leido vidurinėsios klasės atstovams išvengti „reginio“, kuriam buvo pasmerktas darbininko vyro kūnas, lemties. XIX a. auganti buržuazija akcentavo privatumą ir vengė dėmesio kūnui. Vyrų ir moterų mados pabrėžė stilių ir spalvas, padedančias nukreipti viešą tiesioginę žvilgsnį nuo kūno. Labai aptempti rūbai, pabrėžiantys kūno linijas, buvo atmesti. Primitinas vidurinėsios klasės vyro verslo rūbas paslėpdavo didžiąją dalį jo kūno ir raumenų. Rūbais, gerai iškrakmolytomis apykaklėmis ir švara vidurinėsios klasės vyrai atsiskyrė nuo darbininkų klasės vyrų, dėvinčių berankovius marškinėlius. Šis pridengtas arba visai paslėptas kūnas skatino naujas diskusijas apie vyriškumą. Apsirengęs „civilizuotais“ vidurinėsios klasės verslo rūbais, šio sluoksnio vyras galėjo užmaskuoti savo fizinius trūkumus bei raumenų stoką ir vis tiek patvirtinti savo vyrišką tapatybę ir galią. Šis rūbas buvo ne tik kūno atributas, bet ir socialinio statu-

so ženklas – tokį rūbą dėvėjo tai sau galintis leisti, galingas asmuo, socialinėje hierarchijoje esantis aukščiau už berankovį raumenų kalną. Jam nebuvo būtina būti raumenin-gam norint patvirtinti savo vyriškumą; tam pakako ir kitų priemonių.

Darbininkų klasės vyrai įvairiais būdais mėgino sumažinti vidurinėsios klasės galią. Pavyzdžiui, jie dažnai pajuokdavo vidurinėsios klasės vyrą dėl jo sugebėjimo dirbti tik protinį darbą ir klijuodavo jam moteriško vyro etiketę. Šitaip buvo bandoma atitraukti vidurinėsios klasės žvilgsnį nuo savęs ir išvengti savo kūno-reginio padėties. Tačiau vyro darbininko raumenys iki dabar išliko itin svarbiu ritualinio lyties patvirtinimo komponentu (Baron 2006; 143-149).

Likusioje straipsnio dalyje analizuojant 19 pusiau struktūruotų interviu su darbininkais vyrais, daugiausia dėmesio ir bus skiriama ką tik aptartiems aspektams: darbininkų požiūriui į kūną ir vyriškumą, jų kalbėjimo ypatumams, savęs suvokimui socialinėje erdvėje, individualioms socialinės nelygybės ir spaudos patirtims, išreiškiančioms jų socialinę kentėjimą ir kasdienius vargus.

Tyrimo metodas

Tyrime buvo atlikta 19 pusiau struktūruotų interviu su darbininkais vyrais. Informantai atrinkti remiantis pažįstamų žmonių rekomendacijomis. Pusiau struktūruoto interviu metodas pasirinktas siekiant atskleisti platesnį tyrinėjamo reiškinio kontekstą ir surinkti išsamią informaciją apie vyrų patirtis. Šiame straipsnyje interviu naudojami kaip etnografinis atskiros vyrų grupės minčių ir jausmų archyvas.

Interviu dalyvavo tik sunkų fizinį darbą dirbantys vyrai. Septyni iš jų buvo statybininkai, šeši – krovėjai, du – šaltkalviai, du – langų surinkėjai, vienas – baldų surinkėjas ir vienas dirbantis atsitiktinį fizinį darbą. Keturi iš devyniolikos vyrų neturėjo pastovaus darbo. Vyrų amžius svyravo nuo 22 iki 68 metų. Interviu buvo atliekami Vilniuje, Kaune, Panevėžyje ir Klaipėdoje. Interviu metu buvo klausama apie informantų darbą, socialinę padėtį, sunkumus, su kuriais jie susiduria kaip vyrai ir kaip darbuotojai, bei vyriškus vaidmenis, kuriuos jie atlieka kasdieniame gyvenime.¹ Interviu tematinės gairės neribojė informantų patirties išsakymo ir griežtai neapibrėžė jų pasisakymų turinio. Jos buvo naudojamos tik siekiant suteikti tam tikrą kryptį jų pasakojimams.

Pusiaus struktūruotų interviu trukmė – nuo 40 minučių iki 1,5 valandos. Interviu buvo įrašyti į diktofoną ir vėliau transkribuoti pasitelkiant analitinius kodus, besiremiančius gauta informacija. Šie kodai vėliau buvo grupuojami į platesnes temines kategorijas. Interviu metu tyrėjai stebėjo vyrų elgesį, jų gestus ir kūno laikyseną. Tad šiame straipsnyje pateikiama tam tikra etnografinė informacija apie darbininkus vyrus, kurios svarbą yra pabrėžusi Raewyn Connell (Connell 2005; 34).

Interviu atlikti nebuvo itin lengva, pirmiausia dėl to, kad vyrai ne itin noriai kalbėjo apie savo patiriamas kasdienes bėdas. Dažnai jiems buvo sunku artikuliuoti savo patirtis. Kartais atrodė, kad jų atsakymai ir nuomonės – „tik savęs ir kasdienės patirties

pateikimas, atspindintis dominuojančias [socialines] ortodoksijas“ (Fowler 1996; 2). Tačiau tyrėjai itin daug dėmesio skyrė informantų kalboje pastebėtiems neatitikimams ir prieštaravimams. Tyrėjus motyvavo idėja, kad „tikta etika ir socialiniai mokslai, kurie liudija apie kentėjimą, yra verti mūsų energijos ir dėmesio“ (Frank 1991; 64).

Pabrėžtina ir tai, kad interviu metu itin išryškėjo galios dinamika tarp tyrėjo ir informanto. Nors socialinė asimetrija buvo jaučiama kiekvieną kartą tyrėjui užimant aukštesnę poziciją skirtingų kapitalo formų hierarchijoje, atliekant interviu buvo stengiamasi įgyvendinti „aktyvaus ir metodiško klausymosi santykį“, kurį ne kartą yra gynęs Bourdieu (Bourdieu 1996; 19).

Nuvainikuoti herojai: darbininkai vyrai ir gyvenimas be ateities

Po nepriklausomybės atgavimo pasikeitusi socialinė sistema ir senosios industrijos sugriuvimas išardė darbo kultūrą, kuri buvo darbininkų moralės, gyvenimo būdo, pagarbos ir rūpesčių šerdis. Praradę pagrindą, už kurio galėtų užsikabinti, darbininkai neteko gebėjimo įprasmingi savo buvimą pasaulyje. Buvusios industrijos prisiminimai bei liekanos dažnam yra tarsi randas, kuris nuolat primena, kad kažkada čia buvo prasmingas, gyvybiškas, judrus gyvenimas:

Labai didelė skriauda buvo padaryta žmonėms, perdėtas buvo tas griovimas, ir tuos fabrikus naikinti ir viską, pvz.: toks „Inkaras“ buvo fabrikas gumos <...> ar jį būtina reikėjo nuvaryti? Visam

¹ Magistrantė Ieva Dryžaitė atliko 9 interviu su sunkų fizinį darbą dirbančiais vyrais 2008 sausio-balandžio mėn. Likusius 11 interviu atliko magistrantė Rūta Sirevičiūtė 2008 m. liepos-rugsėjo mėn.

Pabaltijui batus darydavo, sugriaut greitai sugriovė, tūkstančiai darbo neteko (Saulius, 50 m.)².

Visi vyresnio amžiaus informantai kaitos laikotarpiu išgyveno didžiulę asmeninę ir profesinę krizę; ne visi iki šiol sugebėjo prisitaikyti prie pasikeitusių darbo ir gyvenimo sąlygų. Pasak Evaldo (49 m.), „Buvo sunku... Nu, buvo sunku save surast, priprast prie naujos sistemos... Nu, ir darbą buvo sunkiau surast, užsidarinėdavo gamyklų, tokių specialybių nereikėjo, kaip kad mes turėjom“. Penkiasdešimtmetis Saulius teigė, jog šiuo metu nebelikę teisingumo, darbdaviai daug labiau išnaudoją darbininką negu seniau: „Seniau viskas kažkaip nuo žmogaus priklausydavo, nepatinka – eini į kitą, gali kitą susirasti, kažkaip viskas, man rodos, buvo paprasčiau, taip, nebuvo tokių problemų...“.

Pasak informantų, jie gana ilgą laiką negalėjo rasti vietos darbo rinkoje, jautėsi nereikalingi, jų pajamos mažėjo, o patirtis ir įgytos kvalifikacijos tapo nieko vertos. Kartu jie prarado priklausymo savo socialinei grupei pojūtį ir neteko pozityvaus savęs vertinimo. Paveldėtas istoriškumo jausmas, socialinės praktikos, elgesys nebeatitiko pasikeitusios realybės, dėl to jiems buvo labai sunku įprasinti savo buvimą pasaulyje. Tai labai neigiamai veikė informantų savigarbos ir žmogiško orumo jausmus: kažkada buvę gerbiami ir vertinami, jie staiga tapo nieko verti, stumdomi, nereikalingi. Atsitiesti pavyko ne visiems. Ne vienas informantas paminėjo, kad nemažai jų draugų palūžo, prisigėrė arba išvyko iš Lietuvos. Vienas iš

informantų, kurį mes pavadiname Rimu (56 m.), galėtų būti geriausiu prarastosios kartos pavyzdžiu: kažkada tarnavęs jūrų laivyne, vėliau užėmęs garbingas pareigas savo miestelyje, po to tapęs darbų vadovu, jis staiga atsidūrė visiškame dugne, iš kurio nepakilo iki šiol. Sezoniniai pavieniai darbai, nuolatinis gėrimas, epilepsijos priepuoliai, daugybė traumų, sutrūkinėję santykiai – tai patirtys, nusakančios jo kasdienybę. Šio informanto atveju itin akivaizdi subjektyvi socialinė atskirtis, kai, gėdindamasis savo nesėkmių, šis informantas vis labiau ėmė vengti socialinių kontaktų ir pats save atskyrė nuo visuomenės.

Tyrimo metu pastebėta, kad vyresniosios ir jaunesniosios kartos darbininkai skirtingai vertino darbą. Vyresnieji buvo linkę dabartinę situaciją lyginti su ankstesniais darbo santykiais ir fabrikuose buvusia darbo kultūra. Jie darbą laikė didžiausia vertybe siedami jį ne tik su materialiniu įvertinimu, bet ir su pripažinimu, savirealizacija, socialiniais ryšiais. Gedimino (54 m.) manymu, „Anksčiau buvo šiltesni santykiai tarp žmonių, mažiau padeda dabar, šaltesni... Darbe nesijaučiu komandos nariu, dabar tik dirbi, kad pinigėlių uždirbt, ne iš meilės“. Todėl pasikeitę santykiai tarp darbdavių ir darbininkų bei kolegų buvo gana skaudi tema šiems informantams. Įvertinimo darbe nebuvimas, pagarbos stoka, solidarumo praradimas kėlė labai didelį nepasitenkinimą dabartine darbo kultūra, dėl to vyresnio amžiaus informantai jautėsi nusivylę ir nepritampantys:

Seniau daug visi vieningesni būdavo, jei eina, tai visi, pabandyk neiti, nueidavom pakeldavom

² Informantų kalba netaisyta.

cionga, jei visi, tai visi algų aukštesnių prašydavom, na, vieningi buvom, visi kartu... Dabar tai kiekvienas sau, už savo būvį kovoja, atskirai ir kiekvienas užsidaręs, ir kaimynai draugiškesni buvo, dabar savo bėdom apsikrovę, nėra draugiškumo. Kartais pamąstau, kad tikrai ne toj planetoj gyvenu, vienas ant kito kaip žvėrys, bet kur vaje teisingai sakė Mikaldos knygoje – sužvėrės žmonės, ir žmogus žmogaus bijot pradės (Julius, 60 m.).

Savo nusivylimo neslėpė ir Gediminas (54 m.): „Aha, labai sunku... aš kokius penkis metus biržoj stovėjau ir man niekas darbo nepasiūlė... Penkis metus bedarbis buvau, teko eit pas žmones uždarbaut.... Prieš tai turėjau darbą, paskui netekau ir va neradau ilgai.... Niekas manęs nenorėjo“. Tokia padėtis labai menkino šio vyro orumą, jis ėmė jaustis nereikalingu visuomenės nariu.

Jaunesni informantai sunkų fizinį darbą buvo linkę vertinti tik kaip pajamų šaltinį; dažnas teigė, kad tai – tik laikinas užsiėmimas. Pastariesiems kur kas svarbiau buvo įsitraukti į darbo rinką, o ne jausti bendrumo ir solidarumo jausmus su bendradarbiais. Darbas jiems buvo vertas tiek, kiek leido užsidirbti: „Tai tik etapas, noriu pinigų užsidirbt, paskui sieksiu ko nors daugiau“ (Tadas, 22 m.).

Nors ir vyresni, ir jaunesni informantai gana skirtingai apibrėžė darbo vertę, visiems be išimties buvo labai svarbus stabilumas ir tikrumas, kurį teikė darbas. Visi teigė, kad dabartiniame jų darbe stabilumo, garantijos ir saugumo jausmo nebuvo; jų kasdienybė buvo pripildta nerimo ir įtampos. Nerimas dėl ateities buvo įprasta darbininkų vyrų būseną:

Na, tai aš ir sakau, kad tokio stabilumo nėra tokio gyvenime, kaip anksčiau. Jei seniau dirbai ir žinojai, kad dirbsi, tai dabar visai kitaip. O dabar

dirbi bendrovėje ir nežinai, ar bankrutuos už kelių mėnesių ar metų, ar tave atleis ir ar ant ledo neliksi. Ir vėl turi ieškot darbo, nes užtikrintas. Nesi užtikrintas šiais laikais galima sakyti (Saulius, 50 m.).

Nu, norėtusi kažkaip stabilumo, aiškumo kažkokio, vizijos ateities... Na, būna tokių momentų, kai susimąstai ir pasidaro liūdna, neramu... Na, norėtusi to stabilumo... Saugus nesijaučiu... (Tomas, 31 m.).

Daugumai informantų, net ir jaunesnių, buvo būdingas plaukimas pasroviui – „bus taip, kaip bus“. Jaunesnio amžiaus informantai teigė nenorį visą gyvenimą dirbti sunkų fizinį darbą ir ateityje mėginsiantys ieškoti kitokio. Tačiau paklausti, kokį darbą jie įsivaizduoja arba kaip jo sieks, jie nežinojo, ką atsakyti, nes neturėjo jokios ateities vizijos. Keturiasdešimtmetis Linas teigė neturįs jokio ateities įsivaizdavimo:

... po kol kas sakau, minčių tai nėra, bet jau vis viena keturiasdešimt metų, tai reikia kažką mąstyti apie <...> Kaip sakant, ateis ta riba, kai reikia pagalvot, visą amžių tai vis tiek nedirbsi tokį fizinį darbą, reikia kažkokį kitokį galvoti... Bet dar nemąstau, bet vis tiek pagalvoju – dabar man keturiasdešimt, po dešimt metų man jau bus penkiasdešimt, gal jau ir nebepajėgsiu tokio darbo dirbt... Bet po kol kas sveikatos, jėgų yra – ir dirbi...

Šie žmonės gyvena šia diena: svarbiausias jiems buvo šiandieninis atlyginimas, leidžiantis išlaikyti šeimą ir patenkinti savo poreikius. Dėl to šie informantai dažnai pasitenkino „vokelyje“ mokamais atlyginimais, garantuojančiais didesnes pajamas. Be to, dažnas dirbo nelegaliai. Jų pasisakymuose buvo jaučiama nuolatinė įtampa dėl darbo, finansinio nestabilumo, baimės prarasti esamas pajamas.

Vyresni informantai iš viso nebeturėjo jokių vilčių dėl ateities. Pasak Juliaus (60 m.), „Kokia dar ateitis, noriu dar tą aukštą sutvarkyt ir galiu mirt...“. Saulius (50 m.) sakė: „Kokios svajonės, juk man jau penkiasdešimt metų, tegu jauni svajoja...“. Darbo kultūroje, kurioje vyresnio amžiaus žmonės yra nuvertinami, jie nustoja svajoti ir kurti ateities planus. Socialinį kentėjimą čia sąlygojo šių individų bejėgiškumas, apatija ir pasyvumas.

Iš atliktų interviu paaiškėjo, kad ir vyresni, ir jaunesni darbininkai išgyveno labai nestabilų laikotarpį, jautėsi nesaugūs, dažnai patyrė apgaulę. Kad išlaikytų pasiektą pragyvenimo lygį, jie turėjo susitaikyti su ilgomis darbo valandomis. Kartu informantai teigė esą bejėgiai pakeisti esamą padėtį ir pasipriešinti. Bejėgiškumo jausmas veikė jaunų vyrų ambicijas ir vyrišką orumą, tačiau dar didesnę nerimą jis kelė vyresniems, praradusiems visas politines galias ir savo socialinės grupės vieningumo jausmą.

Darbininkų kūnas ir vyriškumas

Vienas iš svarbių darbininkų kultūros aspektų yra darbininko vyro kūnas. Nors S. J. Charlesworthas kritikavo Talcottą Parsonsą, didžiausią dėmesį kreipusį į geriausiai matomus klasės gyvenimo ženklus – rūbus, kūnus, manieras – jis pats teigė, kad kūnas – tai vieta, kurioje įkūnyta individa supanti socialinė aplinka, gyvenimo būdas, socialinės praktikos (Charlesworth 2000). Ekonominės ir socialinės darbininkų klasės sąlygos atsispindi šios grupės žmonių elgesyje, manieroje, stiliuje. Tad siekiant suvokti šių individų buvimo pasaulyje reikšmes ir būdus, svarbu

suprasti jų aplinką, kultūrinį kontekstą, įsikūnijusį jų kūnuose.

Istorikai pabrėžia šurkščią vyrų darbo kultūros prigimtį, charakterizuojamą fizinės agresijos, seksualinio smurto, nesusivaldymo, vulgarios kalbos ir nuolatinės rizikos (Cameron 2006; Teeple 1996). Sunkus fizinis darbas yra vienas iš būdų, padedantis konstruoti vyrišką lytį. Darbuose, kuriuose dominuoja vyrai, susiformuoja „kietas“, „šurkštus“ vyriškumas. Vyrai, kurie nesugeba elgtis pagal tokio vyriškumo standartus, pravardžiuojami ir išjuokiami. Silpnumo ženklai yra suvokiami kaip vyriškumo trūkumas. Vyras, kuris kažkokiu būdu išsiskiria iš kitų, yra vertinamas kaip moteriškas. Kitaip tariant, bet koks silpnumo ženklas yra suprantamas kaip moteriškumo apraiška. Todėl nė vienas iš informantų nenorėjo pasirodyti moterišku. Julius (60 m.) pasakojo, kad „Pavyzdžiui mano draugė rėkia ji ant manęs, kad vienas šaldytuvą keliu, bet aš juk ne mazgotė, aš vienas galiu padaryt. Va, prieš tai buvęs jos vyras tai lemputės neįsukdavo, juokas ima iš tokių – tikros bobos. Aš viską galiu padaryti, šeiminkauju ir namie tvarkaus ir vyriškus darbus darau“.

Kalbėdami apie vyriškumą, daugelis informantų jį siejo su stipriu kūnu, jėga, dinamišku sportu, pajėgumu, gera sveikata. Tokios fizinės charakteristikos, kaip raumenys, ištvermė, sugebėjimas parodyti, ką ir kiek sugebi, jiems buvo fundamentalios apibūdinant tikrą vyrą. Vyriška jėga bei fiziniai duomenys buvo būdai, padedantys demonstruoti vyriškumą. Paklaustas, kuo jam patrauklus krovėjo darbas, 22 metų Tadas atsakė: „Darbas patinka, nes aš jį suprantu,

galiu jį atlikti gerai, galiu parodyti, ką aš galiu fiziškai“. Vladas (68 m.) pasakojo, jog jis visą laiką mėgėjiškai sportavęs: „...o paskui profesionaliai bokso sportavau... Buvau labai techniškas, fiziškai stiprus, turėjau labai stiprų smūgį... Nokauto niekad nesu gavęs“. Panašūs pasakymai interviu kartojosi dažnai. Didžiudamiesi fizine sveikata, stiprybe, jėga, informantai siekė patvirtinti savo nepajudinamą vyriškumą.

Daugiau nei pusė informantų aktyviai sportavo arba sportuoja. Jiems buvo svarbus sportas, padedantis formuoti išsvermingą kūną ir auginti raumenis. Tomo (31 m.) žodžiais, „...netreniruotas žmogus sunkiai išvertų krūvį, yra daugybė pratimų, kad priprast[um] prie to krūvio, tą krūvį norint atlaikyti reikia pasiruošimo, tai yra neįtikėtini žmogaus gabumai... Na, man apskritai patinka greitis, technika...“. Rimas (56 m.) sakė: „Seniau treniravausi ir sunkumus kilnočiau, stiprus buvau, dažnai į muštynes įsiveldavau“. Šiems vyrams buvo nesvetimas lenktyniavimas su kitais vyrais jausmas. Štai Julius (60 m.) pasididžiudamas kalbėjo: „... galiu pasakyti, man bus šešiasdešimt, bet dar jaunas su manimi nesusilygins... Na, juk tikrai ne kiekvienas galėtų tiek pakelti, kiek aš, manimi net stebisi kiti“.

Tačiau kalbantis su informantais, buvo pastebėtas gana didelis neatitikimas tarp realaus ir įsivaizduojamo vyro. Nors apklausti vyrai itin pabrėžė fizinius duomenis – jėgą, ištvėmę, stiprybę, tačiau ne vienas iš jų jau buvo „nudėvėję“ savo kūnus: keturi informantai turėjo invalidumą, du nebegalėjo dirbti fizinių darbų, vienas vos paėjo. Fiziniai informantų nuovargio ir negalios po-

žymiai, pasak jų pačių, reiškė jų kaip vyrų nesėkmę. Vienintelė jų darbo priemonė – nudėvėtas ir nusilpęs kūnas – nebeleido jiems įgyvendinti ne tik dirbančio, aktyvaus ir stipraus vyro, bet ir vyro-šeimos maitintojo vaidmens.

Iš visų apklaustų vyrų pasitikėjimu, laisvu bendravimu, oria kūniška laikysena, sveikata išsiskyrė tik patys jauniausi informantai ir pats vyriausias Vladas (68 m.). Pastarasis gerai save vertino, nes jo profesinė karjera buvo sėkminga, ir jis nepatyrė didelių sunkumų ar įvertinimo stokos darbe. Žvelgiant į kitus, labiausiai į akis krito negalios bei prastos sveikatos ženklai, alkoholio ar nuovargio pėdsakai veiduose, pajuodusios rankos, padėvėti drabužiai, nepasitikėjimas savimi ir susikaustymas. Šių žmonių išvaizda, elgesys ir tai, kaip jie save pristatė kitų žvilgsniui, aiškiai kalbėjo apie jų profesiją, jų, kaip dominuojamų subjektų, vietą darbo rinkoje ir socialinėje erdvėje.

Socialinės nelygybės patirtys ir socialinis kentėjimas

Netolygiai pasiskirsčiusios pajamos dažnai sukelia kaltės jausmą mažesnes pajamas gaunantiems asmenims. Dažnai pajamos ir materialinis būvis tampa individualios vertės kriterijumi. Dėl to neturintys pakankamai materialinių gėrybių pradeda laikyti save nevykėliais.

Dauguma apklaustų vyrų buvo nepatenkinti gaunamomis pajamomis, nes, jų manymu, jų atlyginimo nepakako gyventi „kaip normaliems žmonėms“ (Linus, 40 m.). Nemažai informantų nurodė, jog šiuo metu žmonės gyvena geriau nei ankstesnės kartos,

bet žemesnėje padėtyje esantiems individams tapo ypač sunku pasiekti ir išlaikyti priimtina pragyvenimo lygį. Baimė prarasti tai, ką informantai dabar uždirbo ir turėjo, vertė juos dirbti nuolatinius viršvalandžius dažnai nežmoniškomis darbo sąlygomis, alinti ir sekinti save:

Paprastai dirbu dvylika valandų, na, bet visai būna... Na, bet jei nori užsidirbt, reikia daug dirbti. Tai kad nėra iš ko rinktis... Na, gal yra, bet tai daug mažiau moka tada, žodžiu neapsimoka... Šiaip tai aš dirbu dar dviejuose darbuose, na, gruščiku čia ir dvi pamainas budžiu naktį. Kartais būna, kad miegu dvi tris valandas. <...> Mėnesį laiko galima išverti taip miegant, bet jau po to balti arkliai vaidenas, ir viskas... (Tadas, 22 m.).

Dirbu, na, tai vasarą būdavo tai išvis pusę šešių ar prieš septynias išeinu iš namų, tai grįžtu ir trečią nakties būdavo ir visą parą pradirbu... Būna vasarą pamiegi tris valandas, atsikeli ir vėl tų jėgų atsiranda, susiplanuoja tą dienos grafiką ir dirbi, stengiesi... (Linus, 40 m.)

Nors pajamų skirtumai *per se* nekėlė itin didelio apmaudo, vertindami save vartotojiškos visuomenės kontekste, kurioje individas patvirtina savo socialinę poziciją, statusą ir prestižą vartodamas įvairias prekes, dauguma informantų jautėsi nepilnaverčiais. Nors ir neišgyvendami finansinio nepritekliaus, jie išreiškė nepasitenkinimą savo buitimi ir negalėjimu jos susitvarkyti. Visi informantai teigė, kad buitis jiems labai svarbi – jie norėjo susitvarkyti namus, pasidaryti remontą, susikurti jaukų namų židinį. Nuolatinė betvarkė, lūžtantys, nusidėvėję daiktai ar niekaip nesibaigiančios statybos namuose kai kuriuos iš jų vargino ne tik fiziškai, bet ir kėlė emocinį nepasitenkinimą bei vertė jausiti socialinę nelygybę.

Tačiau skaudžiausios socialinės nelygybės patirtys išryškėjo kalbant ne apie materialinę padėtį, bet apie kitų individų požiūrį į sunkų fizinį darbą dirbančius žmones. Daugelis informantų pabrėžė aukštesnes pareigas užimančių asmenų neįautrumą jiems:

Jie į tave žiūri iš aukšto... Aš žinau, kad jie taip galvoja arba aš jaučiu, kad jie taip galvoja, na, bet seniau kaip būdavo, tu su tepaluotom rankom gali būt, tai vadovai su šlipsais imdavo, sveikindavo, ranką spausdavo, nekreipdavo dėmesio į tas rankas nešvarias... O dabar tai į mūsų pusę net nežiūri, mes jiems niekas, kaip kokią šliurę gali stumdyt... Nėra pagarbos visai... (Gediminas, 54 m.).

Fabrikuose buvo kitaip, kažkas kažko bijojo, buvo meistrai, kuriuos gerbdavom, buvo kita tvarka, buvo premijos, žmogus stengėsi, neblogus pinigų mokėjo, o dabar už būvį, kiekvienas už savo būvį. Yra visokių nachalų, eina per galvas, nors jau tiek turi, kad užtektų viskam, nu, besočiai žmonės, baisus dalykas. <...> Viršinkinai seniau vertindavo žmogų, visur buvau gerbiamas, nes gerai dirbdavau. Na, aš toks durnas buvau, man, jei aš dirbu, tai gerai, o jei ne, tai visai geriau net nepradėt. Darbą turi mylėt, darbas kaip iš pypkės eidavo, alaus po šešias septynias dėžes pakeldavau, visur gyvenime dirbau labai gerai. Konservuose tiek pagyrimų turėjau (Julius, 60 m.).

Kita vertus, patys informantai nuvertino save ir savo galimybes darbo rinkoje, kadangi nė vienas iš jų nebuvo baigęs aukštojo mokslo:

Mano įsidarbinimo galimybės dabar nu gal *fifty fifty* taip grubiai [kalbant], nesu tikras, kad, net ilgai paieškojęs, rasčiau tai, ką noriu, nes Lietuvoje labai svarbu patirtis, studijos toje srityje, bet darbdavių blogumas yra tas, kad daug žmonių gali dirbti tai, ko niekada nėra dirbė, bet va jų nepriima... Labai sunku įžengti į tą pasaulį, tavęs nenori, jei neturi kažkokių popierių ar patirties... Na, duonos vežiot aš ir rytoj galėčiau eit... (Tomas, 31 m.)

Kai kurie iš informantų patys jautė, kad diplomai ir statusai, t. y. sukauptas kultūrinio ir simbolinio kapitalo kiekis, akivaizdžiai diferencijavo žmones, vienus išskeldamas, o kitus nuvertindamas. Pasak Sauliaus (50 m.), „Tie kurie geriau stovi, tai suprantant viską, nenori bendrauti jau, viską, jau kitus pažįstamus turi, jau su kitais gal bendrauja, jau žmonės gal nenori, na, viskas kažkaip daugiau sujaukta, anksčiau kažkaip lygesni žmonės buvo, ar ten daugiau ar mažiau uždirbdavai, nebuvo taip pabrėžiama...“.

Informantų patirtys, veikiamos juos socialiai dominuojančių grupių, vertė juos jausti spaudimą ir nelygybę. Itin skaudžiai tai išreiškė 54 metų Rimas:

Aš kažkada turėjau gerą darbą, mane gerbė, buvau svarbus... Bet viskas pasikeitė, manęs nebereikia, aš esu neberekalingas, atseit to nebemoku, ano ... Atseit mano mokslai pasenę, aš statybą mokiausi, na, nebaigiau, bet juk kiek dirbau, ir telekome dirbau prie elektros... Niekam niekas nesvarbu, neturiu popierių... O dabar dar ir sveikata bloga, invalidumą man prirašė, tai visai be šansų lieku... Kas manęs tokio norės...

Toks dominuojančių socialinių grupių santykis su informantais ne tik lemia jų socialinę atskirtį, bet ir jų pačių požiūrį į save. Visuomenės atstumtieji galiausiai ir patys atskiria save nuo visuomenės. Naudojant Pierre Bourdieu'o terminologiją, galima teigti, kad šie žmonės pralaimi „simbolinėje kovoje dėl atpažinimo ir žmogiškumo“ (Bourdieu 2000; 242). Dauguma iš jų išgyvena panašius išstūmimo iš visuomenės, nepakankamos integracijos ir menkos savivertės jausmus.

Simbolinis dominavimas ir artikuliaciniai darbininkų gebėjimai

Pierre Bourdieu teigia, kad siekdamai suprasti klasines patirtis, turime suvokti tam tikros klasės *habitus*. Kalba – vienas iš svarbiausių *habitus* nešėjų. Individų lingvistiniai sugebėjimai ir kalbinė raiška itin ryškiai nusakoma jų socialinę poziciją. Kartu kalba – simbolinio dominavimo priemonė, įteigianti tam tikrą tikrovės sampratą, įtvirtinanti dominuojančias normas ir nustatanti institucinių procesų kasdieniškumą.

Interviu metu išaiškėjo, kad darbininkai jautėsi neturį autoriteto kalbėti, suvokė savo pasisakymus kaip nevertingus. Juos buvo itin sunku prakalbinti. Interviu pradžioje dažnai pasikartojančios frazės buvo: „ne, aš nieko nežinau šiuo klausimu“, „šis pokalbis tau nieko gero neduos“, „aš nežinau, ar galėsiu tau padėti, nes juk aš nedaug ką žinau“, „juk aš visai paprastas žmogus, mano gyvenimas niekuo neypatingas, aš nieko nepasiekiu, aš juk tesu paprastas darbininkas...“. Vėlesnė pokalbio eiga priklausė nuo informanto noro bendrauti ir gebėjimo įsileisti svetimą žmogų į savo pasaulį. Tačiau noriai šnekančių pasitaikė mažai. Iš kitų žodžius reikėdavo traukte traukti, o jų atsakymai būdavo ypač trumpi – „taip“, „ne“, „nežinau“. Tyrėjai registravo trumpą, kapotą, šokinėjantį informantų kalbėjimą, akis nuleistas žemyn arba nukreiptas į lubas, ilgas pauzes, kažkur gerklėje užstrigancius žodžius, tylą, nepaaiškinamą gėdos jausmą, juntamą paklausus apie darbą, pabaigtus mokslus ar pomėgius: „nieko gero aš nebaigiau“, „ai, nieko gera ten, frezuotojo“, „nežinau, kaip atsakyti ... nežinau“. Buvo

nuolat atsiprašinėjama dėl to, kad jie neturį kompetencijos kalbėti apie savo gyvenimus. Į prašymą duoti interviu ne vienas informantas žiūrėjo su įtarimu. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad taip jie išreiškė savo nepasitikėjimą tyrėju. Tačiau, pasak Charleswortho, šiam socialiniam sluoksniui būdingas savęs, kaip negalinčio kalbėti, jausmas itin dažnai atsiskleidžia komunikacijoje su kitais, ypač aukštesnės socialinės padėties asmenimis. Itin žemas savo kalbinių gebėjimų vertinimas yra simbolinio smurto išdava (Charlesworth 2000).

Lingvistiniai sugebėjimai, noras kalbėti ir bendrauti labai priklauso nuo savo vertės pojūčio. Tie informantai, kurie gana pozityviai vertino save santykyje su kitais, laisvai dėstė savo mintis ir reiškė nuomonę įvairiais klausimais. Juos galima skirstyti į dvi grupes: vieni, sukaupe daug gyvenimiškos patirties, tiesiog dalinosi ja su jaunesne karta (t.y. tyrėjais) ir dėl to jautėsi pakiliai; jie noriai atsakinėjo į visus pateiktus klausimus bei stengėsi pamokyti; kiti, nors ir sutiko dalyvauti interviu, apsišarvavo sarkazmu ir juokeliais, stengdamiesi išlaikyti tinkamą atstumą tarp savęs ir tyrėjo. Pastarųjų kalba buvo gana agresyvi, trumpa, kupina necenzūrinių nenorminių žodžių („boba“, „tranas“ – apie moteris, kurios gyvena vyrui ant kupros; „svolačius, piznavotas, kandžiulnikai, bajoriukas, gruščikas, snukis, ciongas“ ir pan.) ir sarkastiškų juokelių („na, kartais pagalvoju, nejaugi aš žmogų nužudžiau, kad tokį darbą turiu dirbt“ ir pan.). Šie vyrai savo darbo aplinkoje vyraujantią kalbos ir bendravimo kultūrą perkėlė ir į kitas socialines erdves, tokiu būdu priešindamiesi „švariai“ (be keiksmazodžių ar ru-

siškų žodžių) dominuojančių grupių kalbai ir išstbulintiems jų retoriniams sugebėjimams.

Menkiausias santykis su kalba buvo trečiosios informantų grupės – žmonių, neišsakydami vertinusių save santykyje su kitais. Jiems buvo sunku kalbėti, atsiverti, dėstyti mintis, reikšti jausmus. Jie jautėsi kalti dėl to, kad negalėjo atsakyti į visus klausimus, dažnai įsmeigdavo savo žvilgsnį į vieną tašką, į daugelį klausimų atsakė vienu žodžiu „nežinau“, „neįsivaizduoju“ arba tiesiog tylėjo. Nuolatinės nesėkmės, pažeminimas, išnaudojimas vertė juos jaustis nepilnaverčiais ar net beverčiais.

Kalbėdamas apie socialines fobijas, britų mokslininkas Charlesworthas teigia, jog žmogui, kuris negali savęs pozityviai išreikšti, trūksta priemonių tapti socialiai priimtinu. Dėl to pradedama bijoti socialinio kontakto, nes, komunikuodamas su kitais, asmuo jaučia savo skirtumus ir nesėkmes. Baimė patirti dar vieną nesėkmę galiausiai tampa baime bendrauti su kitais (Charlesworth 2000). Interviu metu buvo galima nujauti, kad ši vyrų grupė buvo apimta panašios baimės.

Interviu metu buvo itin sunku suprasti, ką jaučia informantai kasdieniniame gyvenime. Dažnas, paklaustas apie dalykus, kurie jį liūdina, džiugina, kelia nerimą, tiesiog atsakydavo „nežinau“ arba patraukdavo pečiais. Mėgindami suvokti, ką jaučia šie vyrai, tyrėjai susidūrė su emociniu vakuumu – nesugebėjimu ir nenoru išreikšti savo jausmų. Tačiau emocijas gaubianti tyla iškalbinga. Kiekvienas kiek skaudesnis momentas buvo nustumiamas į šalį („nenoriu prisiminti, nenoriu pasakoti“) arba apipinamas sarkazmu ir juokais.

Kita vertus, nemokėjimas apibūdinti džiuginančių ir liūdinančių savo gyvenimo dalykų rodė ir savotišką informantų apatiją, nesidomėjimą aplinkiniu pasauliu, užsidarymą savo kiaute. Jų tylėjime slypėjo ir vilties pakeisti savo gyvenimus trūkumas. Daugelis informantų jiems nutikusias nelaimes ir skaudesnius išgyvenimus vertino kaip savaime suprantamus dalykus, kurių nebuvo įmanoma išvengti. Jų manymu, privalėjai susitaikyti su bet kokia apgaule ar neteisingu elgesiu darbe, nes „kitaip ir būti negali“:

Teko labai daug apgaulės patirt. Vieną kartą tris mėnesius ariau kaip jautis Čekijoje ir nieko negavau. Dar pamenu prigąsdino, lydėdami sakė: „Važiuk važiuk, kol gyvas“. O ten tai ką, gąsdindavo, tik valgyt duodavo ir cigarečių. Patys ėmė didelius pinigus, o mums kapeikas duodavo. <...> Iš pradžių nesupratau, kas ir kaip, o pasirodo čia esantys lietuviai čia surenka žmones, nuveža ten ir parduoda ukrainiečiams kaip prostitutes. Tik gale pastebėjau, kad kažkas ne taip, jie nenorėjo manęs išleisti, nes negerdavau, geras darbo arklis buvau, jie melavo, kad man į namus siųs pinigų, iš pradžių tikėjau, bet paskui supratau, kad nesąmonė. <...> Ten žmogus nieko nereiškia, jeigu, tarkim, lietuviai nuveža kokį darbininką, parduoda ukrainiečiams, o tas blogai dirba, tai turi pinigus grąžinti... Tai, manau, su tuo darbininku ten susitvarko, tik čia grįžęs pradėjau daug ką suprasti, galėjo ir man blogai baigtis (Julius, 60 m.).

Savo skaudžiausias patirtis informantai siejo su konkrečiais gyvenimo įvykiais – nesusiklosčiusiais ar sutrūkinėjusiais šeiminiiais ryšiais, asmeninėmis nesėkmėmis, apgaule. Pasak trisdešimt vienerių metų Tomo, „tėvai išsiskyrė, kai man buvo 13 metų, iš pradžių bendravom su tėvu, bet paskui kažkaip ne labai, atitolom... Aš nemačiau iš jo iniciatyvos, noro iš jo pusės ir taip automatiškai

pats pradėjau jos mažiau rodyti...“. Vienas iš pačių atviriausių informantų šešiasdešimtmetis Julius pasakojo:

Su mama geriau sutariau, tėvas mamą mušdavo, vieną kartą jis užsivertė ją ant lovos ir smaugti pradėjo, aš šluotą tada jam į nugarą sulaužiau, tą naktį miegojau po laiptais, ten tėvas manęs nepasiekdavo, dažnai ten miegodavau, tėvas nekentė manęs... Kai paaugau ir į snukį daviau dar, o ką daryt su tokiu, vargom su tokiu visą gyvenimą. Nežinot, ką reiškia alkanam būt ir dar tokį tėvą namuose turėt... .

Tačiau jo pasisakymus tarp visų 19 darbininkų galima laikyti išimtimi. Dauguma slėpė ir nutylėjo skaudesnes patirtis ir išgyventas emocijas. Tokių jų elgesį galima aiškinti ne tik skirtinga vyrų ir moterų socializacija (moterys mokomos išreikšti jausmus, vyrai juos slėpti), bet ir jų socialine padėtimi: kalbėjimas, gebėjimas artikuliuoti savo patirtis išreiškia galios veiksmą, o neturintys galios yra pasmerkti tylai (Bourdieu 1991; 71-72).

Apibendrinimas

Iki XVIII a. kentėjimo studijas buvo monopolizavusi religija. Kentėjimas buvo suprantamas kaip tam tikra atgailos, kaltės išpirkimo, perėjimo į geresnį būvį forma. Kentėjimo samprata pakito, kai juo susidomėjo socialiniai mokslai. Jis tapo neatsiejama kasdieninio gyvenimo dalimi, konstruojama visuomenėje dominuojančių socialinių, politinių ir ekonominių jėgų. Kentėjimas imtas suvokti kaip socialinės kontrolės priemonė, padedanti užtikrinti tam tikrą socialinę tvarką ir išlaikyti dominuojančiųjų galią visuomenėje.

Socialinio kentėjimo sąvoka išpopuliarėjo XX a. antros pusės Vakarų sociologijoje ir

antropologijoje. Šia sąvoka siekiama atskleisti kasdienes socialiai marginalizuotų asmenų bėdas ir vargus bei apibūdinti veiksnius, pridedančius prie jų spaudos. Studijose apie skirtingų socialinių grupių kentėjimą teigiama, kad jį veikia socialinis kontekstas, kultūrinė aplinka, ekonominiai bei politiniai faktoriai. Jose analizuojama, kaip individai išgyvena socialinę ir moralinę skausmo bei materialinės deprivacijos bei netekties prasmę.

19 pusiau struktūruotų interviu su sunkų fizinį darbą dirbančiais lietuviais vyrais parodė, kad Lietuvos nepriklausomybės atgavimą lydėję ekonominiai, socialiniai ir kultūriniai pokyčiai didele dalimi nukarūnavo darbo klasės žmones. Sovietinė darbo klasės herojų visuomenę pakeitė laisvos rinkos ir verslininkų visuomenė. Pereinamuoju laikotarpiu nuo 1990 m. iki XXI a. pradžios darbininkų klasės etosas buvo vis labiau marginalizuotas Lietuvoje. Ypač tai skaudžiai paveikė darbininkus vyrus. Paslaugų ekonomikos plėtimasis, reikalaujantis moteriškų įgūdžių ir emocijų, retoriškai ir net iš dalies politiškai pavertė juos ne tokiais vyriškais ir reikalingais. Darbo klasės herojaus nukarūnavimą veikė ne tik sovietinės valstybės iširimas, bet ir globalūs socialiniai bei ekonominiai procesai. Nors Lietuvos darbininkų klasės istorija skiriasi nuo Vakarų, galima teigti, kad panašūs depolitizacijos, darbo trūkumo, ligotumo, vyrų jėgos alkoholio ir depresijos požymiai, išreiškiantys šios socialinės grupės socialinį kentėjimą Vakaruose, pastebimi ir Lietuvoje.

Interviu su darbininkais vyrais parodė, kad informantų „kasdienės bėdos“ yra ne tik politinio bei socialinio nestabilumo, fizinio ir ekonominio skurdo, bet ir jų subjektyvaus

bejėgiškumo bei nevilties pojūčio išdava. Darbininkai jautėsi negerbiami ir neretai žeminami savo darbdavių. Vyresni informantai su nostalgija prisiminė sovietinius laikus, kai pagarba juos lydėdavusi visur. Jie pabrėžė ir solidarumo tarp bendradarbių trūkumą. Jaunesniems darbininkams vyrams pagarba ir solidarumas nebuvo itin svarbūs, tačiau ir jie kalbėjo apie nuolatinę įtampą ir nesaugumo dėl ateities pojūtį. Ir vyresni, ir jaunesni teigė, kad jie nieko negalį pakeisti. Informantai dažnai neturėjo aiškios ateities vizijos ir planų. Susirūpinimas dėl dabarties, nepastovių pajamų, baimė prarasti darbą jiems trukdė produktyviai skirstyti savo laiką ir planuoti. Aiškios ateities vizijos nebuvimas, žemas fizinio darbo statusas, sekinančios darbo sąlygos lėmė ir menką šių žmonių savigarbos jausmą.

Kalbėdami apie vyriškumą, informantai labiausiai išskėlė fizinį vyriško kūno stiprumą, pajėgumą ir ištvermingumą. Buvo pabrėžiami tokie vyro bruožai kaip aktyvumas, dinamiškumas, fizinės jėgos demonstravimas darbe ir ne darbo metu. Tačiau stebint informantus, išryškėjo gana didelis neatitikimas tarp realaus ir įsivaizduojamo vyro: net keturi iš jų buvo neįgalūs, du negalėjo dirbti fizinio darbo. Dėl to daliai informantų buvo sunku įgyvendinti ne tik dirbančio, aktyvaus ir stipraus vyro, bet ir vyro-šeimoms maitintojo vaidmenį.

Interviu metu buvo itin sunku prakalbinėti informantus, nes jų santykis su kalba gali būti apibrėžtas kaip gana menkas, o socialinė atskirtis, kurią jie patiria, paskandina juos tyloje. Tyrimo metu išaiškėjo, kad informantų santykis su kalba labai priklausė nuo jų

subjektyvaus savęs vertinimo. Pagal artikuliacinius gebėjimus apklaustus vyrus galima dalinti į tris grupes. Pirmieji buvo visiškai atviri, laisvai dalinosi savo gyvenimiškais patirtimis ir nuomonėmis. Antri, stengdamiesi išlaikyti atstumą tarp savęs ir tyrėjo, apsišarvavo sarkazmu ir juokeliais, taip mėgindami pasipriešinti dominuojančioms kalbos normoms. Pastarosios dvi grupės buvo gana pasitikinčios savimi. Trečioji informantų grupė labai menkai dalyvavo pokalbyje, o jų kūno ir kalbos raiška atspindėjo susikaustymą ir neigiamą savęs vertinimą. Pastarųjų buvo daugiausia. Neturėdami pakankamai priemonių išreikšti save, jie rinkosi tylą.

Remiantis atliktu tyrimu, galima teigti, kad tyrime dalyvavę informantai patyrė intensyvius dominavimo, subordinacijos, atomizacijos pojūčius, sąlygojamus per pastaruosius du dešimtmečius vykstančių socialinių, politinių bei ekonominių procesų. Nors tarp vyresnės ir jaunesnės darbininkų kartos vyrų išryškėjo tam tikri kultūriniai (vertybių sistemos, ipročių, ateities planavimo) skirtumai, visi informantai išgyveno itin nestabilių laikotarpį, persmelkiantį jų gyvenimus ir kuriantį nutylimas nelygybės, socialinės izoliacijos ir viešo atstūmimo formas.

LITERATŪRA

Altuna Lizaso, Belén. 2005. „Los sentidos del sufrimiento“, Wilson Astudillo et al., ed., *Alivio de las situaciones difíciles y del sufrimiento en la terminalidad*. San Sebastián: Sociedad Vasca de Cuidados Paliativos, p. 215-232.

Baron, Ava. 2006. „Masculinity, the Embodied Male Worker, and the Historian's Gaze“, *International Labor and Working-Class History*, 69 (1): 143–160.

Berlant, Lauren. 2004. *Compassion: The Culture and Politics of an Emotion*. New York: Routledge.

Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, trans. Richard Nice. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Domination*, trans. Gino Raymond and Matthew Adamson. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Bourdieu, Pierre. 2000. *Pascalian Meditations*, trans. Richard Nice. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre. 1996. „Understanding“, *Theory, Culture & Society*, 13 (2): 17-37.

Bourdieu, Pierre, ir Wacquant, Loic J. D. 2003. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*, vert. Vilija Poviliūnienė. Vilnius: Baltos Lankos.

Bourdieu, Pierre, et al., ed. 1999. *The Weight of the World: Social Suffering in the Contemporary Society*, trans. Priscilla Parkhurst Ferguson et al. Stanford: Stanford University Press.

Brown, Wendy. 1995. *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Cameron, Ardis. 2006. „Spaces of Encounter: The Cultural Labor of Class Difference“, *International Labor and Working-Class History*, 69 (1): 177-194.

Charlesworth, S. J. 2000. *Phenomenology of Working Class Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.

Connell, Raewyn. 2005. *Masculinities*, 2nd ed. Berkeley: University of California Press.

Das, Veena. 2002. „Sufrimientos, teodiceas, prácticas disciplinarias y apropiaciones“, *International Journal of Social Science*, vol. 49, p. 563-570.

Das, Veena, Kleinman, Arthur, and Lock, Margaret, ed. 2001. *Remaking a World: Violence, Social Suffering, and Recovery*. Berkeley: University of California Press.

Fowler, Bridget. 1996. „An Introduction to Pierre Bourdieu's „Understanding“, *Theory, Culture & Society*, 13 (2): 1-16.

Frank, Arthur W. 1991. „For a Sociology of the Body: An Analytical Review“, Mike Featherstone, Mike Hepworth and Brian S. Turner, ed., *The Body: Social Processes and Cultural Theory*. London: Sage Publications, p. 36-102.

Heron, Craig. 2006. „Boys Will Be Boys: Working-Class Masculinities in the Age of Mass Production“, *International Labor and Working-Class History*, 69 (1): 6-34.

Kleinman, Arthur. 1997. „Everything that Really Matters: Social Suffering, Subjectivity, and the Remaking of Human Experience in a Disordered World“, *The Harvard Theological Review*, 90 (3): 315-335.

Kleinman, Arthur. 1999. „From One Human Nature to Many Human Conditions: An Anthropological Enquiry into Suffering as Moral Experi-

ence in a Disordering Age“, *Suomen Anthropologi*, 24 (4): 23-36.

Nisbet, Robert A. 2000. *Sociologijos tradicija*, vert. Dangis Gudelis. Vilnius: Pradai.

Palmer, Brian D. 1992. *Working Class Experience: Rethinking the History of Canadian Labour, 1800-1991*. Toronto: McClelland and Stewart.

Poviliūnas, Arūnas. 2003. *Kaimo atskirties profiliai*. Vilnius: Kronta.

Teeple, Gary. 1996. „Working Class Experience: Rethinking the History of Canadian Labour“, *Canadian Journal of Sociology*, 21 (1): 126-129.

Thumala, Daniela. 2002. „Modernidad y Sufriamiento: Algunos elementos para la comprensión de la significación cultural de la experiencia del sufriamiento“. Prieiga internete: <http://www.insumisos.com/lecturasinsumisas/Modernidad%203.pdf>.

Wilkinson, Iain. 2005. „From the Sociology of Risk to a Critical Sociology of Suffering“ (Draft paper for presentation at the conference of the SCARR Network, January 28th-29th 2005). Prieiga internete: <http://www.kent.ac.uk/scarr/events/finalpapers/wilkinson.pdf>.

ABSTRACT

WORKING-CLASS MEN AND SOCIAL SUFFERING IN CONTEMPORARY LITHUANIA

This article focuses on Lithuanian working-class men's social suffering. Analyzing 19 semi-structured interviews with working class men, it attempts to describe their everyday miseries and to expose social factors contributing to their oppression and domination. The interviews reveal that these men accept their inferior status in the social world. Older working-class men feel unappreciated by employers and co-workers. They are insufficiently integrated into and excluded from the labor market. Younger men are trapped in the unstable, low-salary and, in many cases, illegal jobs. They feel depoliticized, dominated and subordinated by the new forms of symbolic violence produced by the current social, economical and political system. These men's social suffering and exclusion are also related to their sense of powerlessness. Not only is the sense of powerlessness but also the inability to resist it inherently shameful for the interviewed men. Thus, the working-class men's "small miseries" can be explained not only by political instability, social disruption, physical and economic hardship but also by their subjective sense of powerlessness and despair. Stigma, indirect discrimination, isolation, depression, and anxiety – all contribute to ordinary suffering of these men.

Gauta: 2009 08 20

Pateikta spaudai: 2009 12 09